

**ประสิทธิภาพของกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่ในการคุ้มครองความรู้
ดั้งเดิม : กรณีศึกษาการคุ้มครองวิธีการผลิตมังคุดคัดของจังหวัดนครศรีธรรมราช**
**The Effectiveness of Existing Intellectual Property Laws in
Protecting Traditional Knowledge: A Case Study of the Protection of
the Production Method for Fresh Cut Mangosteen in
Nakhon Si Thammarat Province**

อมรรัตน์ อัมมาตเสนา¹ และ ทวีลักษณ์ พลราชม²
 Amonrat Ammartsena¹ and Taweeluck Pollachom²

Received: 21 March 2025; Revised: 09 August 2025; Accepted: 11 August 2025

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษามังคุดคัดในฐานะองค์ความรู้ดั้งเดิมของจังหวัดนครศรีธรรมราช วิเคราะห์จุดแข็งและจุดอ่อนของกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาไทยในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น และเสนอแนวทางการพัฒนาให้เกิดการคุ้มครองที่มีประสิทธิภาพ การวิจัยใช้วิธีเชิงผสมผสาน โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารทางกฎหมายและงานวิชาการ ร่วมกับการเก็บข้อมูลภาคสนามจากผู้ผลิต นักธุรกิจรุ่นใหม่ และหน่วยงานรัฐ ผ่านการสัมภาษณ์และประชุมระดมความคิดเห็น วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า มังคุดคัดเป็นองค์ความรู้ดั้งเดิมที่มีลักษณะเฉพาะและมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ แต่ยังไม่ได้รับการคุ้มครองอย่างเหมาะสมภายใต้กฎหมายปัจจุบัน เช่น พระราชบัญญัติสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ และพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ซึ่งยังขาดกลไกเฉพาะในการรองรับภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดการนำไปใช้ในเชิงพาณิชย์โดยไม่ได้รับอนุญาต และสร้างความเสียหายต่อชุมชนผู้สืบทอดภูมิปัญญา งานวิจัยเสนอให้มีการปรับปรุงกฎหมายให้ชัดเจนในเรื่องสิทธิ นิยาม และกลไกการคุ้มครอง พร้อมส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการภูมิปัญญา เพื่อสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่น

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาท้องถิ่น; สิทธิชุมชน; กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา

¹ คณะนิติศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์; Faculty of Law National Institute of Development Administration

² สำนักวิชาพหุภาษาและการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์; School of Languages and General Education Walailak University

Corresponding author, e-mail: amonrat.amm@nida.ac.th

Abstract

This research aims to examine the traditional knowledge of “Fresh Cut Mangosteen” in Nakhon Si Thammarat Province as a form of local wisdom, and to analyze the strengths and limitations of Thailand’s intellectual property laws in protecting such community-based knowledge. Employing a mixed-methods approach, the study integrates documentary legal analysis with qualitative fieldwork, including interviews and focus group discussions with producers, entrepreneurs, and government officials. The findings reveal that Fresh Cut Mangosteen represents a distinctive and economically valuable traditional practice, yet remains inadequately protected under existing legal frameworks. Current laws lack mechanisms tailored to the communal nature of local wisdom, resulting in unauthorized commercial exploitation and harm to the communities that preserve this heritage. The study proposes legal reforms to clarify definitions, rights, and protective mechanisms, and emphasizes the importance of community participation in managing and safeguarding traditional knowledge to ensure sustainable cultural and economic development.

Keywords: Local Wisdom; Community Rights; Intellectual Property Law

บทนำ

จังหวัดนครศรีธรรมราชถือได้ว่าเป็นจังหวัดที่มีความเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม (พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์ และปรีชา นุ่นสุข, 2525) โดยเฉพาะวัฒนธรรมอาหารที่มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลาย ซึ่งอาหารที่สร้างรายได้และเอกลักษณ์เฉพาะตัวให้กับจังหวัดนครศรีธรรมราช ก็คือการผลิตมังคุดคัต ซึ่งคำว่า คัต เป็นภาษาใต้หมายถึงการแกะออก การศึกษาวิธีการผลิตมังคุดคัตของจังหวัดนครศรีธรรมราชสะท้อนถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแปรรูปมังคุดดิบ ซึ่งเป็นการสร้างอาชีพและรายได้ที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนหน้าสถานีรถไฟจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่อันเป็นจุดเริ่มต้นของการผลิตมังคุดคัต และมีการสืบทอดการประกอบอาชีพดังกล่าวมาจนถึงปัจจุบัน จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดนครศรีธรรมราชที่ทุกคนรู้จัก (สารสนเทศนครศรีธรรมราช, 2563)

การอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นมีหลักการที่รองรับไว้ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 43 โดยกำหนดให้มีการส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสร้างคุณค่าและความมั่นคงให้แก่ชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐได้ให้ความสำคัญกับการปกป้องรักษาทรัพยากรท้องถิ่น โดยมีแนวทางปฏิบัติในการพัฒนาที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาอย่างยั่งยืนและประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น รวมถึงการศึกษาและสร้างความตระหนักรู้ในชุมชนเพื่อให้คนในพื้นที่ได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์อย่างมีประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาแนวทางด้านกฎหมายของประเทศไทยพบว่า ประเทศไทยมีกฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิด้านทรัพย์สินทางปัญญาลากหลายฉบับ ไม่ว่าจะเป็นพระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 และพระราชบัญญัติสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ พ.ศ. 2546 แต่ยังคงมีช่องว่างด้านการคุ้มครองสิทธิในการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น กล่าวคือ แม้ว่าปัจจุบันประเทศไทยจะให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์สิทธิทางทรัพย์สินทางปัญญา ก็ยังคงไม่สามารถปกป้องภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะองค์ความรู้ดั้งเดิมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เกิดข้อกังวลด้านความเสี่ยงจากการดัดแปลงและการใช้งานโดยผู้อื่น โดยเฉพาะผู้ที่ไม่ใช่คนไทย ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อผู้ผลิตและผู้ประกอบการในชุมชน

การศึกษาข้อมูลเชิงพื้นที่เกี่ยวกับมั่งคุดคัด ของชุมชนรถไฟและชุมชนใกล้เคียง ในอำเภอเมืองจังหวัดนครศรีธรรมราช มีความสำคัญในการประเมินสถานการณ์ปัจจุบันและวิเคราะห์ศักยภาพของการคุ้มครององค์ความรู้ดั้งเดิมอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความโดดเด่นและเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมของชุมชน การวิจัยจำเป็นต้องศึกษาองค์ความรู้และสิ่งอำนวยความสะดวกในการผลิต รวมถึงผลกระทบจากการคุ้มครองสิทธิการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ดังกล่าว การวิจัยนี้มุ่งหวังที่เสนอแนวทางในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นและสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจแก่ชุมชน ด้วยความเข้าใจในกระบวนการผลิต “มั่งคุดคัด” ที่ไม่เพียงแต่จะส่งเสริมคุณค่าทางเศรษฐกิจ แต่ยังแสดงถึงการอนุรักษ์และการสืบทอดวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาองค์ความรู้ดั้งเดิมในการผลิตมั่งคุดคัด ในฐานะที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดนครศรีธรรมราช
2. เพื่อวิเคราะห์จุดแข็งและจุดอ่อนของการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาของไทยในปัจจุบัน
3. เพื่อนำเสนอแนวทางในการส่งเสริมและพัฒนาให้องค์ความรู้ดั้งเดิมของท้องถิ่นได้รับการคุ้มครองภายใต้กฎหมายตามแนวทางที่ถูกต้องและมีประสิทธิภาพ

วิธีการดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงผสมผสาน ประกอบด้วย

1. การศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งทำการรวบรวมข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีกฎหมายภายใน ได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย และของต่างประเทศ รวมถึงความคิดเห็นทางวิชาการจากหนังสือ สารสาร บทความ การสัมมนาทางวิชาการ และข้อมูลในอินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้อง

2. การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษารายละเอียดของ แนวคิด ทฤษฎี กฎหมาย และระเบียบที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการเก็บข้อมูลจากกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียในหัวข้อที่ดำเนินการทำวิจัย โดย

กลุ่มประชากร 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ผลิตและจำหน่ายมังคุดคัดในพื้นที่เทศบาลนครศรีธรรมราช จังหวัด นครศรีธรรมราช กลุ่มนักธุรกิจรุ่นใหม่ที่สนใจพัฒนาผลิตภัณฑ์มังคุดคัด กลุ่มหน่วยงานภาครัฐใน ระดับที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนและคุ้มครองสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ซึ่งมีรูปแบบการ เก็บข้อมูลแบ่งเป็น 2 ส่วนคือ การเก็บข้อมูลผ่านการประชุมระดมความคิดเห็น และการสัมภาษณ์ ซึ่งทั้งหมดผ่านการได้รับอนุญาตให้ดำเนินการภายใต้การรับรองการวิจัยในมนุษย์ สำนักงาน คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ เลขที่ WUEC-24-153-01

สรุปผลการวิจัย

1. ความเป็นมา ลักษณะเฉพาะ และการผลิตมังคุดคัดของชุมชนรถไฟ จังหวัด นครศรีธรรมราช

จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ในการปลูกมังคุดและมีผลผลิตมังคุดเป็นอันดับ 1 ของภาคใต้และเป็นอันดับ 2 ของประเทศ โดยพื้นที่ที่มีการปลูกมังคุดมากที่สุดคือ อำเภอลานสกา มังคุดในพื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะแตกต่างจากมังคุดอื่น ๆ คือ มีผลขนาดใหญ่ เปลือกหนา รสชาติ เปรี้ยวอมหวาน (สำนักงานพาณิชย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช, 2565) โดยกรรมวิธีในการผลิตมังคุด คัดนั้น เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้านในชุมชนรถไฟ (สะพานยาว) จังหวัดนครศรีธรรมราช เริ่มจากการ นำมังคุดแก่ที่มีผลสีเขียวใกล้สุกที่ชาวสวนทิ้งไปเนื่องจากไม่สามารถสุกได้หรือผลที่มีสามารถเจริญ สมบูรณ์ได้ มาทำความสะอาดและแกะเปลือก (คัดหรือจัด) โดยให้เนื้อและเมล็ดคงรูปเดิมไม่แตก กระจายออกจากกัน เพื่อรับประทานดิบ ๆ โดยจะมีรสชาติหวานนิด ๆ กรอบ อร่อย (กรมส่งเสริม วัฒนธรรม, 2567) ซึ่งต่อมาได้มีการพัฒนาเป็นอาชีพสร้างรายได้ โดยเฉพาะในชุมชนหน้าสถานี รถไฟ มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น ปัจจุบันมีการจำหน่ายทั้งแบบออฟไลน์และออนไลน์ ขยายตลาดไปทั่วประเทศและบางส่วนส่งออกต่างประเทศ (นิพนธ์ สุขสะอาด, 2559)

1.1 ประวัติของการเกิดมังคุดคัด จากการศึกษาพบว่า ครอบครัวหนึ่งที่ชุมชนรถไฟ จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้พบเห็นมังคุดแก่ถูกทิ้งไว้ใกล้ทางเดิน จึงนำเอาไปกรีดเปลือกออก จากนั้นนำผลด้านในที่แกะได้ไปแช่น้ำเกลือ เพื่อล้างยางของมังคุดให้สะอาด สามารถรับประทานได้ อย่างปลอดภัย และมีรสชาติ หวาน มัน กรอบ อร่อย ซึ่งครอบครัวนี้ได้นำผลมังคุดแก่ที่ถูกทิ้งไว้มา คัดรับประทานกันในครอบครัวของตนเป็นประจำ จนเมื่อชาวบ้านในชุมชนเห็นและลองรับประทาน ก็ชอบใจในรสชาติจึงได้เกิดความนิยมในการบริโภคกันมากขึ้น ความนิยมเริ่มกระจายเป็นวงกว้าง แม้บ้านของครอบครัวนี้จึงได้นำมังคุดคัดออกไปจำหน่ายบริเวณใกล้กับชุมชนสถานีรถไฟ นครศรีธรรมราช จากนั้นลูกหลานในครอบครัวจึงสืบทอดการทำมังคุดคัดจำหน่ายอย่างต่อเนื่อง รุ่นสู่รุ่น

1.2 วิธีการทำมังคุดคัด มังคุดคัดใช้มังคุดแก่ (ดิบ) ขณะที่ยังมีเปลือกสีเขียว ซึ่งจะมีอายุ ประมาณ 25 - 40 วันหลังดอกบาน หรือที่เรียกว่า “มังคุดก่อนเป็นสายเลือด” (กรมส่งเสริม วัฒนธรรม, 2567) กรรมวิธีการทำมังคุดคัด คือ การนำผลมังคุดมาล้างให้สะอาด ใช้มีดที่คมขนาด กลางปาดหัวปาดท้าย และกรีดเปลือก ใช้มีดแกะสลักค่อย ๆ แกะเปลือกออกเป็นส่วน ๆ ด้วยความ

ประณีตและรวดเร็ว เรียกว่า "คัด" ต้องอาศัยทักษะและความประณีตสูงเพื่อไม่ให้เนื้อมังคุดถูกมีดฉีกเป็นแผลเสียหาย จากนั้นต้องรีบน้ำผลมังคุดแช่ในน้ำเกลือหรือน้ำผสมสารส้ม เพื่อล้างยาง และทำให้เนื้อกรอบ ทำเช่นนี้ 2-3 ครั้ง เพื่อให้เนื้อมังคุดคัดมีสีเขียวนำมารับประทาน จากนั้นเสียบด้วยไม้เพื่อความสะดวกในการจำหน่าย โดยไม้หนึ่ง ๆ จะมีมังคุดคัดเพียง 3 - 4 ผล ขึ้นอยู่กับขนาดผลมังคุด มังคุดคัดจะมีสีขาวสะอาด รสชาติหวานอมเปรี้ยว กรอบ และสามารถทานได้ทั้งเนื้อและเมล็ด (กองวิชาการและแผนเทศบาลนครศรีธรรมราช, 2563)

ปัจจุบันการผลิตมังคุดคัดยังเป็นแบบครัวเรือนและ SME เป็นส่วนใหญ่ ใช้แรงงานคน มีการจ้างคนในชุมชนและบางส่วนมาจากพื้นที่อื่นมาช่วยคัด ขยายตลาดโดยการขายออนไลน์และการส่งออก มีการพัฒนาเทคโนโลยีในการเก็บรักษาโดยใช้ Modified Atmosphere Packaging (MAP) เพื่อยืดอายุการเก็บรักษาให้นานขึ้น และยังมีการศึกษาการใช้สารละลายเพื่อช่วยรักษาสีและความกรอบ

2. ปัญหาการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นภายใต้กฎหมายของประเทศไทย

ปัจจุบันภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยในหลากหลายสาขากำลังถูกฉกฉวยนำภูมิปัญญานั้นไปใช้เป็นฐานความรู้ในการคิดค้น พัฒนาต่อยอดสิ่งต่าง ๆ และนำไปขอรับความคุ้มครองภายใต้กฎหมายสิทธิบัตรอยู่เสมอ โดยปราศจากการอ้างอิงแหล่งที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ไม่มีการจ่ายค่าตอบแทนหรือแบ่งปันผลประโยชน์ให้แก่ชุมชนแหล่งกำหนดภูมิปัญญา ซึ่งถือเป็นการกระทำที่ไม่สมควรไม่เหมาะสม และไม่มีความเคารพต่อผู้เป็นเจ้าของสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่น (สมชาย รัต นชื้อสกุล, 2546)

การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น มีความแตกต่างจากการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาประเภทอื่น ๆ ที่ได้มีการวางรากฐานความคุ้มครองไว้ทั้งในระดับข้อตกลงระหว่างประเทศและกฎหมายภายใน แต่ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์ของเทคโนโลยีสมัยใหม่และประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลาย (จิรเดช ศัฆมาตย์, 2554) เนื่องจากการคุ้มครองเชิงปัจเจก (Individualistic Innovation) ซึ่งเกิดจากแนวคิดหลักการคุ้มครองนวัตกรรมภายใต้กรอบของกลุ่มประเทศอุตสาหกรรม ในขณะที่ประเทศกำลังพัฒนาซึ่งมีภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน โดยเปิดเผยและส่งต่อกันมารุ่นต่อรุ่นอย่างต่อเนื่อง โดยแทบจะไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในองค์ความรู้นั้นกลับขาดการคุ้มครองที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากมีความแตกต่างด้วยลักษณะเฉพาะตัว (Sui Generis) และไม่สอดคล้องกับการปกป้องสิทธิของแนวความคิดทรัพย์สินทางปัญญาทั่วไป (วิส ดิงสมิตร, 2543)

จากการศึกษาพบว่า ประเทศไทยมีการบัญญัติให้สิทธิแก่ชุมชนรวมตัวกันเพื่อปกป้อง รักษา พัฒนา คุ้มครอง และอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีการกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540³ เป็นต้นมา จนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ได้

³ มาตรา 46 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

มีการกำหนดไว้ในหมวดหน้าที่ของปวงชนชาวไทย หน้าที่ของรัฐและแนวนโยบายของรัฐในการดำเนินการส่งเสริม และอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวด้วย⁴

ในขณะที่กฎหมายแม่บทในระดับพระราชบัญญัติของไทยมีเพียงกฎหมายที่คุ้มครองภูมิปัญญาเฉพาะด้านเท่านั้น ได้แก่ พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2553 ส่วนพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 ก็ให้ความสำคัญคุ้มครองเฉพาะภูมิปัญญาประเภทการแสดงออก ซึ่งวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Expression of Folklore) อย่างเช่น วรรณกรรม ภาษา ศิลปะการแสดงและงานช่างฝีมือเท่านั้น มิได้ให้ความสำคัญคุ้มครองครอบคลุมภูมิปัญญาในด้านอื่น ๆ ทั้งไม่ได้มีการบัญญัติถึงหลักเกณฑ์การเข้าถึงและแบ่งปันผลประโยชน์ที่สามารถปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งไม่มีการกำหนดลักษณะของการกระทำอันเป็นการละเมิดต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและบทกำหนดแต่อย่างใด โดยภายใต้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 กระทรวงวัฒนธรรมได้มีการประกาศรายชื่อมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเพื่อขึ้นทะเบียนคุ้มครอง ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้สังคมได้ตระหนักถึงคุณค่าอันโดดเด่น และเป็นการยกย่ององค์ความรู้และภูมิปัญญาบรรพบุรุษและเอกลักษณ์ของกลุ่มชนที่มีอยู่ทั่วประเทศ ตลอดจนเป็นการรวบรวมภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอย่างเป็นระบบและเป็นหลักฐานที่สำคัญอันจะใช้ประกาศความเป็นเจ้าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

โดยมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่จะได้รับการขึ้นทะเบียนนั้นจะต้องมีลักษณะใดลักษณะหนึ่ง คือ มีลักษณะเฉพาะในชุมชนท้องถิ่นที่เสี่ยงต่อการสูญหาย หรือมีลักษณะเฉพาะในชุมชนท้องถิ่นที่ยังมีผู้สืบทอดและปฏิบัติอยู่หรือเป็นสิ่งที่มียุทธศาสตร์ชัดเจนและมีการปฏิบัติ ซึ่งในการประกาศมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปีพุทธศักราช 2557 ในหมวดความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล ได้กำหนดให้ “มังคุดคัด” เป็นหนึ่งในมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่น่ายกย่อง (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2557) อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากระทรวงวัฒนธรรมจะได้ดำเนินการรวบรวมขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาดังกล่าวไว้แล้ว แต่ก็ไม่ได้มีมาตรการบังคับทางกฎหมายในแง่ของการคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติแต่อย่างใด

3. แนวทางการคุ้มครองสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นในระดับสากล

จากการศึกษาพบว่า ปัจจุบันมีประเทศที่ทำการพัฒนากฎระเบียบด้านการกำกับดูแลเรื่องการเข้าถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่ไม่มากนัก ซึ่งกฎระเบียบเรื่องการเข้าถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศต่าง ๆ นั้น นอกจากจะมีรูปแบบที่แตกต่างกันแล้ว รายละเอียดหรือข้อกำหนดในเรื่องการเข้าถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นและการแบ่งปันผลประโยชน์ของแต่ละประเทศก็มีความแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่นของประเทศนั้น ๆ บางประเทศมีการจัดให้มีการเข้าถึงภูมิปัญญาอย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถนำรายได้จากการอนุญาตในการใช้สิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นกลับสู่ประเทศและชุมชนได้

⁴ มาตรา 43 และมาตรา 57 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560

อย่างมีประสิทธิภาพ โดยสามารถนำเสนอมาตรการการคุ้มครองสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละประเทศ ได้ดังนี้

	สหรัฐอเมริกา	อินเดีย	ฟิลิปปินส์	อินโดนีเซีย
นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง	Indian Arts and Crafts Act	National Policy on Traditional Knowledge	Indigenous Peoples' Rights Act	Permenkumham Nomor 13 Tahun 2017
นิยามของภูมิปัญญาท้องถิ่น	กฎหมายไม่ได้กำหนดนิยามคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” โดยตรง	“ภูมิปัญญาท้องถิ่น” คือ ความรู้และการแสดงออกทางวัฒนธรรมซึ่งอาจอยู่ในรูปของลายลักษณ์อักษรหรือแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร สืบทอดกันมาอย่างน้อย 3 ชั่วอายุคน มีความเกี่ยวข้องกับกลุ่มหรือชุมชนที่รักษาและใช้ความรู้ นั้น ทั้งนี้ ไม่รวมความรู้ที่ได้รับการคุ้มครองอยู่แล้วตามกฎหมายอื่น ๆ	กฎหมายกำหนดนิยามชนพื้นเมือง คือ การระบุตัวตนเองและการรับรู้จากผู้อื่น การใช้ถิ่นฐานร่วมกันมาอย่างต่อเนื่อง การครอบครอง การใช้ประโยชน์ และความผูกพันในดินแดนบรรพบุรุษ การแบ่งปันภาษา ประเพณี และลักษณะทางวัฒนธรรมที่โดดเด่น	“ความรู้ดั้งเดิม Pengetahuan Tradisional)” เป็นผลงานทางปัญญาความรู้และเทคโนโลยีที่มีลักษณะเป็นมรดก ที่เกิดขึ้น พัฒนา และอนุรักษ์โดยชุมชนหรือกลุ่มคน นอกจากนั้น ยังรวมถึงการแสดงออกทางวัฒนธรรมดั้งเดิม ทรัพยากรพันธุกรรม และศักยภาพสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์
สิทธิ	สิทธิในการป้องกันการแสดงหรือขายสินค้าที่แสดงข้อมูลที่ผิด โดยมีสิทธิในการฟ้องร้องเรียกค่าเสียหาย	กรรมสิทธิ์เป็นของรัฐบาลกลางหรือรัฐบาลท้องถิ่น บุคคลที่ได้รับการยอมรับว่าเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญานั้นจะมีสิทธิในการสร้างรักษา ควบคุมและพัฒนา โดยสามารถอนุญาตหรือปฏิเสธการเข้าถึงและการใช้ภูมิปัญญานั้นจากคนภายนอกได้	สิทธิในการครอบครองและใช้ประโยชน์จากที่ดินบรรพบุรุษ สิทธิในการปกครองตนเอง สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร สิทธิในการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ สิทธิในการได้รับการคุ้มครอง	สิทธิในการขึ้นทะเบียนและรวบรวมข้อมูลทรัพย์สินทางปัญญาของชุมชนเพื่อการปกป้อง การอนุรักษ์และการพัฒนา
กลไกการคุ้มครอง	คณะกรรมการด้านศิลปะและหัตถกรรมมีหน้าที่ในการสร้างตราสินค้าและกำหนดมาตรฐาน รวมถึงการรับรองเรื่องร้องเรียนและสิ่งต่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	สำนักงานคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นแห่งชาติ ทำหน้าที่กำกับดูแล ออกกฎและบริหารจัดการ โดยใช้ระบบการจดทะเบียนภูมิปัญญาท้องถิ่น (TKDS) เป็นฐานข้อมูลกลางเพื่อระบุกลุ่มชุมชนและภูมิปัญญา กฎหมายนี้มีมาตรการป้องกันการจดสิทธิบัตร	คณะกรรมการชาติพันธุ์ชนพื้นเมืองแห่งชาติทำหน้าที่ในการกำหนดแผนและนโยบายเพื่อคุ้มครองสิทธิและส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดี ตลอดจนการออกเอกสารรับรองสิทธิในแก่ชนพื้นเมือง	การจัดทำข้อมูลกลางระดับชาติ (Pusat Data KIK) และเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถยื่นเรื่องร้องเรียนในกรณีที่มีความไม่ถูกต้องของข้อมูล

	สหรัฐอเมริกา	อินเดีย	ฟิลิปปินส์	อินโดนีเซีย
การบังคับใช้	กำหนดบทลงโทษทางอาญาและแพ่งสำหรับการละเมิดกฎหมายเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ไม่ใช่ของชาวอินเดียน รวมถึงการดำเนินการทางกฎหมายที่สามารถทำได้โดยคณะกรรมการและบุคคลที่ได้รับความเสียหาย	กำหนดบทลงโทษสำหรับการละเมิดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยจะลงโทษทั้งจำคุกและปรับ	กฎหมายกำหนดบทลงโทษสำหรับการละเมิดสิทธิชนพื้นเมือง	ไม่ได้กำหนดโทษไว้โดยตรง เพียงแต่กำหนดให้รัฐมีหน้าที่ในการตรวจสอบและแก้ไขข้อมูลให้ถูกต้อง
ภาษีและค่าลิขสิทธิ์	-	ไม่ได้กำหนดอัตรา แต่เน้นหลักการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมระหว่างกลุ่มชุมชนผู้มีความรู้และผู้ได้รับอนุญาต	-	-
อื่น ๆ	-	กฎหมายนี้มีการกำหนดการแก้ไขข้อพิพาท การอุทธรณ์ การกำหนดกฎระเบียบอื่นที่เกี่ยวข้องไว้ด้วย	กฎหมายยังกำหนดการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม การส่งเสริมองค์ความรู้และการศึกษารวมถึงการให้ชนพื้นเมืองที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วย	กำหนดให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำข้อมูลทรัพย์สินทางปัญญาท้องถิ่น

ตารางที่ 1 มาตรการการคุ้มครองสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละประเทศ

อภิปรายผลการวิจัย

1. มังคุดคัด ในบริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

การผลิตมังคุดคัดเป็นความรู้พิเศษ ซึ่งปัจจุบันพบอยู่ที่ชุมชนหน้าสถานีรถไฟจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นภูมิปัญญาในการนำสิ่งที่ผู้อื่นไม่เห็นค่าแล้วมาทำให้เกิดคุณค่า ปกติมังคุดแก่จะทานไม่ได้ เพราะมียางที่เป็นอันตรายต่อริมฝีปาก การผลิตมังคุดคัดจึงเป็นการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อขจัดยางมังคุดออก ทำให้มังคุดมีรสชาติ หวาน กรอบ ทานได้ทั้งเม็ด และสามารถใช้เป็นยาได้ด้วย องค์ความรู้การแปรรูปมังคุดดังกล่าวทำให้ผู้บริโภคมีมังคุดกินนอกฤดูกาล และเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการเพิ่มรายได้และมูลค่าเพิ่มให้กับกลุ่มชาวสวนและกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าเนื่องจากผลมังคุดแก่มีปริมาณมากขึ้นในกระบวนการทำการเกษตรของเกษตรกร การต่อยอดในการพัฒนาทำให้มังคุดคัดเป็นแหล่งรายได้ของเกษตรกร นอกจากนั้นยังเป็นการลดภาวะมังคุดล้นตลาด รวมทั้งเป็นทางเลือก

ของคนรักสุขภาพ เพราะการทานมังคุดสุกจะมีน้ำตาลมาก การกินมังคุดคัดแทน จะได้รับปริมาณน้ำตาลที่ต่ำกว่าและเม็ดมังคุดมีสรรพคุณทางยา

จากการสัมภาษณ์และการระดมความเห็นทำให้ทราบว่า มังคุดคัด นครศรีธรรมราช ถือเป็นทุนทางภูมิปัญญาที่มีความสำคัญ ซึ่งมีมาอย่างช้านาน และอยู่คู่วิถีชีวิตของชาวนครศรีธรรมราช สามารถสะท้อนความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันระหว่างคนและธรรมชาติ จนกลายเป็นความรู้ความสามารถเฉพาะถิ่นที่ไม่มีที่ใดเหมือน และถือเป็นการต่อยอดการสร้างอาชีพมาอย่างช้านาน และเป็นเอกลักษณ์ของเมืองคอน (จังหวัดนครศรีธรรมราช) ซึ่งการทบทวนเอกสารพบว่า มังคุดคัดเกิดขึ้นมาเกือบ 100 ปี จนปัจจุบันกลายเป็นสินค้าขึ้นชื่อของจังหวัด และมีเอกสารที่กล่าวถึงมังคุดคัดของเมืองนครศรีธรรมราชจำนวนมาก ซึ่งน่าจะเป็นปัจจัยที่ทำให้มังคุดคัด ได้รับการขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ สาขาความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล ประจำปี 2557 ซึ่งหมายถึง มังคุดคัดเป็น องค์ความรู้ วิธีการ ทักษะ ความเชื่อ แนวปฏิบัติและการแสดงออกที่พัฒนาขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติและเหนือธรรมชาติ

อย่างไรก็ตาม การทำมังคุดคัดเป็นกระบวนการผลิตที่จำเป็นต้องใช้ทักษะหรือความถนัดของบุคคล รวมถึงความชำนาญในการผลิตเพื่อให้ผลมังคุดสวย และสีขาวไม่คล้ำ ดูน่ากิน ซึ่งความยากในการผลิตมังคุดคัดนี้ ทำให้หลายครั้งที่พบว่า มีผู้ผลิตบางพื้นที่ใช้วิธีการที่ไม่เหมาะสมการผลิตเพื่อรักษาความขาวของมังคุดคัดให้สดและกรอบนานมากขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นภัยต่อผู้บริโภค และใช้ชื่ออ้างอิงถึงมังคุดคัดนครศรีธรรมราช อาจทำให้กระทบต่อชื่อเสียงของมังคุดคัดอันเป็นมรดกทางภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนสถานีรถไฟ จังหวัดนครศรีธรรมราชได้

2. ปัญหาการคุ้มครองสิทธิของภูมิปัญญาท้องถิ่นภายใต้กฎหมายไทย

แม้ว่าประเทศไทยจะมีภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นในมรดกทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า “มังคุดคัด” ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ การใช้ชีวิตของประชาชน เป็นองค์ความรู้ของบุคคลในชุมชนในจังหวัดนครศรีธรรมราชที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์และการเรียนรู้จากธรรมชาติ โดยมังคุดคัดนั้น เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับแหล่งภูมิศาสตร์ คือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรม ด้วยความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะพื้นที่นี้ การขาดมาตรการในการคุ้มครองสิทธิอาจทำให้มีการอ้างเป็นเจ้าของ และนำภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยไปแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบ

ด้วยประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายเฉพาะที่ให้ความคุ้มครองการสร้างสรรคภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือการคุ้มครองความรู้ดั้งเดิมที่ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรม แม้จะมีกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองภูมิปัญญาด้านอื่น ๆ เช่น กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช กฎหมายคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย กฎหมายวัฒนธรรมแห่งชาติ และกฎหมายส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมก็ตาม แต่กฎหมายเหล่านี้ก็มิได้ให้ความคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นครอบคลุมทั้งหมด ซึ่งไม่สอดคล้องกับหลักการที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย อันเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศที่ได้กำหนดให้รัฐมีหน้าที่ในการดำเนินการส่งเสริม และอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนกฎหมายสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ก็ได้ให้ความคุ้มครองเฉพาะสินค้าหัตถกรรมและสินค้าเกษตรกรรมที่

เชื่อมโยงกับแหล่งภูมิศาสตร์ ตลอดจนระบบการจัดการทรัพยากรสินทางปัญญาที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบัน ก็มุ่งให้ความสำคัญและคุ้มครองสิทธิแก่ผู้ที่เป็นปัจเจกชน เพื่อเป็นผู้รับผลประโยชน์ตอบแทนในทางเศรษฐกิจ ในขณะที่การให้ความสำคัญคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดปัจเจกนิยม เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือความรู้ดั้งเดิมเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดกันมาในชุมชนหลายชั่วอายุคน การกำหนดหรือระบุตัวผู้สร้างสรรค์หรือผู้ประดิษฐ์จึงเป็นสิ่งที่แทบเป็นไปได้เลยในทางปฏิบัติ แม้คนใดคนหนึ่ง หรือกลุ่มบุคคลในชุมชนก็เป็นผู้มีความรู้ดังกล่าวก็ตาม แต่การดูแลและเก็บรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเป็นไปในลักษณะธรรมเนียมปฏิบัติที่ยึดถือเป็นสมบัติร่วมกันของชุมชน หรือกลุ่มบุคคลที่เป็นตัวแทนจะต้องอนุรักษ์ พัฒนา และส่งต่อไปยังคนรุ่นต่อไปเสมือนผู้พิทักษ์ในสิทธิแห่งชุมชน โดยมีได้หวงกันในลักษณะของทรัพย์สินสมบัติส่วนตัวเช่นปัจเจกชน

จากประเด็นดังกล่าว ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยส่วนใหญ่ไม่ได้ถูกหวงกันไว้ในลักษณะของทรัพย์สิน (Property) ทำให้การเข้าถึงในภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ ของบุคคลโดยทั่วไปอย่างสะดวก สภาพการณ์เข้าถึงภูมิปัญญาเช่นนี้ กลายเป็นช่องทางให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยอาจถูกนำไปใช้โดยผู้ทรงสิทธิหรือเจ้าของภูมิปัญญานั้น ๆ โดยไม่ได้รับค่าผลประโยชน์ใด ๆ เป็นการตอบแทนและมีบางส่วนรั่วไหลไปสู่ต่างประเทศได้ รวมถึงอาจเกิดการถูกเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มนายทุนต่าง ๆ ที่นำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปแสวงหาประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งลักษณะเช่นนี้มีกรณีเกิดขึ้นมากมายในประเทศกำลังพัฒนา

3. แนวทางการพัฒนาการคุ้มครองสิทธิของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน

จากการวิเคราะห์กฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นของต่างประเทศ พบว่า ประเทศสหรัฐอเมริกา อินเดีย ฟิลิปปินส์และอินโดนีเซีย ไม่ได้มีการบัญญัติกฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะ แต่ได้มีการกำหนดกฎหมายชนพื้นเมืองและนโยบายของภาครัฐที่มีสภาพบังคับชัดเจน โดยมีการนำขั้นตอนและวิธีการของการคุ้มครองทรัพยากรสินทางปัญญามาใช้ กล่าวคือ การเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นเจ้าของและเป็นต้นกำเนิดทางวัฒนธรรมของภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้ดั้งเดิมนั้นเข้ามาบริหารจัดการทรัพยากรภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีอำนาจในการอนุญาตการเข้าถึงองค์ความรู้ การบริหารจัดการ และการแบ่งปันผลประโยชน์อันเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านคณะกรรมการบริหารจัดการ หรือหน่วยงานของรัฐในระดับท้องถิ่น ในขณะที่ประเทศไทย มีหน่วยงานที่มีภารกิจเกี่ยวกับการส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายหน่วยงาน เช่น กระทรวงวัฒนธรรม แต่กลับไม่มีมาตรการบังคับเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการอนุญาตใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญา ซึ่งอาจส่งผลให้เกิดปัญหาจากการที่มีภาคธุรกิจหรือปัจเจกชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในภูมิปัญญานั้นส่งผลกระทบต่อประโยชน์อันควรได้แก่ชุมชนและเป็นภาระของชุมชนท้องถิ่นเองในการกำกับ ดูแล โดยไม่มีมาตรการตามกฎหมายที่จะสามารถบังคับกับผู้ใช้ประโยชน์ที่ไม่ปฏิบัติตามข้อตกลง หรือใช้ประโยชน์โดยละเลยหลักการอนุรักษ์วัฒนธรรมของภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน นอกจากนั้นแล้วยังขาดการกำหนดสิทธิเกี่ยวกับการเรียกร้องความเสียหาย และการเพิกถอนการให้สิทธิเข้าถึงกรณีที่เกิดความเสียหายจากการกระทำของผู้ใช้ประโยชน์ที่ไม่เป็นไปตามข้อตกลง โดยนโยบายด้านการคุ้มครองสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นของ

ประเทศอินเดีย ได้กำหนดการเพิกถอนใบอนุญาต การให้ชดใช้ค่าเสียหายและการลงโทษในทางอาญาไว้ด้วยเช่นเดียวกัน

3.1 การกำหนดนิยามความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น จากการศึกษาในประเด็นความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ในส่วนของประเทศไทย ปัจจุบันไม่ได้มีการให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้อย่างเป็นรูปธรรมหากแต่เมื่อพิจารณา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายคำว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะคน หรือลักษณะสากลที่หลายถิ่นมีคล้ายกันก็ได้ ประกอบกับระเบียบของกรมทรัพย์สินทางปัญญาได้เคยกำหนดให้แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น ออกเป็น 2 ประเภท คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยที่เป็นองค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านก่อนยกเลิกไป ทำให้ในปัจจุบันขาดความชัดเจนในเรื่องการกำหนดนิยามของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งหากพิจารณาแนวทางการให้นิยามของต่างประเทศ พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้และการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่เป็นผลงานซึ่งอาจจะอยู่ในรูปของลายลักษณ์อักษรหรือไม่เป็นลายลักษณ์อักษรก็ได้ โดยจะต้องมีลักษณะการสืบทอดต่อ ๆ กันมา ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นเพียงการกำหนดนิยามของภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้แบบกว้าง ๆ

อย่างไรก็ตามการกำหนดนิยามภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่สำคัญมากในการสร้างมาตรการคุ้มครองสิทธิของภูมิปัญญาท้องถิ่น เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นครอบคลุมความรู้หลากหลายประเภท ซึ่งได้พัฒนามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและคงพัฒนาเรื่อยมาไม่หยุดนิ่งตายตัว มีความหลากหลายและหลายรูปแบบในการแสดงออก ดังนั้นเพื่อให้สามารถคุ้มครองสิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างครอบคลุมทุกภูมิปัญญา ประเทศไทยจึงควรมีการกำหนดนิยามของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ครอบคลุม ซึ่งการกำหนดนิยามเช่นเดียวกับตัวอย่างของกฎหมายในต่างประเทศจะสามารถความยืดหยุ่น และเปิดช่องให้สามารถตีความภูมิปัญญาอย่างเหมาะสมตามแต่ละกรณีได้

3.2 การกำหนดสิทธิและกลไกการคุ้มครองสิทธิของภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างไรก็ตามการเป็นเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น สามารถที่จะเป็นได้ทั้งในระดับปัจเจกชนและระดับชุมชน ซึ่งสิทธิในภูมิปัญญาที่ได้มานั้น ผู้เป็นเจ้าของหรือผู้ทรงสิทธิจะเป็นเจ้าของสิทธิเด็ดขาดหรือสิทธิแต่เพียงผู้เดียว กล่าวคือ สิทธิดังกล่าวจะป้องกันมิให้ผู้อื่นล่วงละเมิดใช้ประโยชน์ในสิทธิแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนและมีสิทธิเรียกร้องให้ผู้อื่นรับผิดชอบในการล่วงละเมิดในสิทธิที่ตนดูแลอยู่ด้วย หากมีผู้อื่นเข้ามาใช้หรือแสวงหาประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยไม่ได้รับอนุญาตจากผู้ทรงสิทธิดังกล่าวถือเป็นการละเมิดสิทธิ

โดยส่วนใหญ่แล้วรูปแบบในการอนุญาตให้ใช้สิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น อาจแบ่งได้ 2 ประเภท ตามวัตถุประสงค์ของการนำไปใช้ ดังนี้

1) การอนุญาตให้ใช้สิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยไม่มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้า เช่น ในการศึกษาวิจัย การสำรวจภูมิปัญญาเพื่อจดทะเบียน หรือการศึกษาเพื่อนำภูมิปัญญามาพัฒนาต่อยอด เป็นต้น รวมถึงการใช้ภูมิปัญญาตามจารีตประเพณีตามปกติ แม้จะมีผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องก็ยังคงถือเป็นการใช้โดยไม่มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้า เช่น การถ่ายทอดภูมิปัญญา เป็นต้น

2) การอนุญาตใช้สิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการค้าหรือเชิงพาณิชย์

การอนุญาตให้ใช้สิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น การนำภูมิปัญญาไปใช้ประโยชน์ในทางธุรกิจ การสร้างแบรนด์ หรือการอนุญาตให้เอกชนใช้สิทธิในการเข้าถึงองค์ความรู้หรือความรู้ดั้งเดิมของภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

ซึ่งเมื่อพิจารณาแนวทางการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นในต่างประเทศ ซึ่งกำหนดรูปแบบการกำหนดให้รัฐบาลท้องถิ่นหรือคณะกรรมการของรัฐด้านภูมิปัญญาเป็นผู้ทรงสิทธิ โดยมีชุมชนหรือกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญานั้นเข้ามามีส่วนร่วมในการจะมีสิทธิในการสร้าง รักษา ควบคุมและพัฒนา โดยสามารถอนุญาตหรือปฏิเสธการเข้าถึงและการใช้ภูมิปัญญานั้นจากคนภายนอกได้ แต่เนื่องจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยได้กำหนดไว้อย่างชัดเจนให้ชุมชนสามารถเป็นผู้ทรงสิทธิในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และส่งเสริมภูมิปัญญา โดยสามารถมีส่วนร่วมกับรัฐเพื่อดำเนินการใด ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อชุมชนได้ ซึ่งทำให้เห็นว่า ชุมชนสามารถมีสิทธิในการอนุญาตหรือการไม่อนุญาตในการเข้าถึง หรือนำองค์ความรู้ดั้งเดิมของภูมิปัญญาไปใช้หรือไปสร้างสรรค์ผลงานให้เกิดประโยชน์ได้ อย่างก็ดี ประเด็นการพิจารณาว่าควรให้หน่วยงานของรัฐหรือชุมชนสามารถมีสิทธิหรือเป็นผู้ทรงสิทธิในกรณีนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ใช่ของปัจเจกชนคนใดคนหนึ่งที่สามารถอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของและหวงแหนไว้ใช้ประโยชน์เฉพาะตนได้ แต่ภูมิปัญญาท้องถิ่นควรเป็นองค์ความรู้ที่ทุกคนในชาติควรช่วยกันอนุรักษ์ ซึ่งการกำหนดให้รัฐและชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการดูแลสิทธิ อาจจะเป็นแนวทางที่เหมาะสมและสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืนมากกว่า

3.3 การกำหนดการบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากเห็นได้ว่า เพื่อเป็นการป้องกันการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือความรู้ดั้งเดิม อย่างเช่นในกรณีการผลิตมังคุดคัด ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนในจังหวัดนครศรีธรรมราช และด้วยเหตุผลที่ว่า ประเทศไทยเป็นประเทศที่กำลังพัฒนาซึ่งมักจะถูกโจรกรรมองค์ความรู้ทางด้านชีวภาพุกรานอยู่บ่อยครั้ง ประกอบกับ โดยหลักการแล้ว ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสมบัติสาธารณะ (Public Domain) ไม่มีความเป็นเจ้าของ ผู้คนสามารถที่จะนำไปใช้ได้อย่างอิสระ ซึ่งในมุมมองของผู้วิจัย เห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้ดั้งเดิมนั้นเกิดจากการสร้างสรรค์ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล ซึ่งการบริหารจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงไม่ควรเป็นการตีความให้เป็นสมบัติสาธารณะ เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นมีที่มาจากภูมิปัญญาหรือความคิดจากรุ่นสู่รุ่น จากรากเหง้า มาจากอัตลักษณ์ จึงควรจะมีระเบียบหรือกฎหมายมาคุ้มครองการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาดังกล่าว เพราะมีเหตุผลเพื่อการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ยั่งยืน ไม่ให้ใครไม่ว่าจะเป็นภาคธุรกิจ หรือต่างชาติเข้ามาฉกฉวยหาผลประโยชน์แต่อย่างเดียว ดังนั้นจึงควรมีกฎหมายที่กำหนดกรอบการบริหารจัดการสิทธิในภูมิปัญญา การแบ่งปันผลประโยชน์และการลงโทษในกรณีใช้สิทธิเกินขอบเขตหรือไม่ถูกต้อง ตลอดจนการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นธรรมคืนแก่ท้องถิ่นเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรมด้วย

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับการจากสังเคราะห์งานวิจัยเรื่อง ประสิทธิภาพของกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่ในการคุ้มครองความรู้ดั้งเดิม : กรณีศึกษาการคุ้มครองวิธีการผลิตมังคุดคัตของ จังหวัดนครศรีธรรมราช ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพ 1 กรรมวิธีผลิตมังคุดคัต ต้นตำรับนครศรีธรรมราช

ภาพ 2 มังคุดคัตที่พร้อมนำออกจำหน่าย

สรุปและข้อเสนอแนะ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งฝังรากอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชนคนไทยมาอย่างยาวนาน ซึ่งที่ผ่านมามักปรากฏหลายเหตุการณ์ที่ไทยถูกละเมิดนำองค์ความรู้ดั้งเดิมอย่างภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในทางธุรกิจและเกิดความเสียหายกระทบต่อชุมชนผู้เป็นกลุ่มสืบทอดภูมิปัญญาเหล่านั้น เช่นเดียวกันกับกรณีการผลิตมังคุดคัตของจังหวัดนครศรีธรรมราชที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอันมีลักษณะที่เป็นความรู้ดั้งเดิมอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะพื้นที่ ที่ปัจจุบันมี

การนำไปใช้ประโยชน์ในทางธุรกิจมากมายภายใต้ชื่อ มังคุดคัตนครศรีธรรม และในหลากหลายครั้งที่การใช้ประโยชน์ในทางธุรกิจทำให้เกิดความเสียหายกระทบต่อผู้บริโภคและส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม จากสภาพการณดังกล่าวนี้ทำให้เกิดความสำคัญที่ควรจะต้องระหนักถึงการคุ้มครองสิทธิในฐานะความเป็นเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนและสร้างหลักเกณฑ์ กลไกการเข้าถึงและการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ๆ ให้เกิดประโยชน์

อย่างไรก็ตามการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นยังคงมีข้อจำกัด โดยในประเทศไทยยังไม่มีระบบกฎหมายเฉพาะที่ให้ความคุ้มครองสิทธิของภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างครอบคลุมและครบถ้วน การกำหนดกฎหมายที่มีความชัดเจนในนิยาม สิทธิ กลไกในการคุ้มครองสิทธิ ตลอดจนการบังคับใช้กฎหมายจะช่วยป้องกันการละเมิดสิทธิในภูมิปัญญาของชุมชนและของชาติ ตลอดจนการส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ อันเป็นแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพย์สินทางปัญญาของชาติร่วมกันได้อย่างยั่งยืนในอนาคต

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจากการศึกษาครั้งนี้ ทั้งด้านข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ และข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 ควรมีการพิจารณาให้มีกฎหมายการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นเฉพาะเจาะจง โดยกำหนดนิยามของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ครอบคลุม และมีความยืดหยุ่นรองรับสภาพการณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความหลากหลายและควรจัดทำระบบการรวบรวมและการเข้าถึงการใช้สิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อป้องกันการฉกฉวยนำองค์ความรู้ในภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้โดยไม่สุจริต

1.2 เพื่อเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นและปกป้องผลประโยชน์ของชุมชน ควรมีการสร้างความร่วมมือและการมีส่วนร่วมระหว่างหน่วยงานรัฐท้องถิ่นและชุมชนอันเป็นต้นกำเนิดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดทำระเบียบหรือนโยบาย หรือโครงการในการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

2.1 หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน สถาบันการศึกษา ร่วมกันขับเคลื่อนแผนการพัฒนาผลิตภัณฑ์มังคุดคัตสู่ผลิตภัณฑ์โอท็อป ของจังหวัดนครศรีธรรมราช โดยการจัดทำโครงการขับเคลื่อนผ่านกิจกรรมต่าง ๆ โดยครอบคลุมทั้งการบรรจุผลิตภัณฑ์เป็นโอท็อปและการเสริมสร้างองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตอาหาร

2.2 กลุ่มอาชีพ กลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชน ควรรักษามาตรฐานการผลิตมังคุดคัตที่สอดคล้องกับมาตรฐานการผลิตอาหารและเป็นไปตามสิทธิการได้รับความคุ้มครองของผู้บริโภค เพื่อให้มังคุดคัตเป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการยอมรับทั้งในแง่ของภูมิปัญญาและมาตรฐานการจำหน่ายสินค้าประเภทอาหาร

3. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 การศึกษาองค์ความรู้เพื่อพัฒนาการยืดอายุและรักษาความสดใหม่ของผลิตภัณฑ์มังคุดคัต จังหวัดนครศรีธรรมราช

3.2 การจัดการองค์ความรู้เพื่อนำเทคโนโลยีมาใช้ในการเพิ่มความสะดวกในการผลิตมั่งคุดคัต จังหวัดนครศรีธรรมราช

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (ม.ป.ป.). มั่งคุดคัตเป็นภูมิปัญญาการกิน. สืบค้นเมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 2568, จาก https://www.culture.go.th/culture_th/ewt_dl_link.php?nid=641&filename=food
- กองวิชาการและแผนเทศบาลนครศรีธรรมราช. (ม.ป.ป.). แผนพัฒนาชุมชนเทศบาลนครศรีธรรมราชประจำปี. สืบค้นเมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 2568, จาก <https://www.nakhoncity.org/document/plan/plan2563.pdf>
- จิรเดช คัชมาตย์. (ม.ป.ป.). ปัญหาทางกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิของภูมิปัญญาท้องถิ่น: ศึกษากรณีการคุ้มครองโดยอาศัยพระราชบัญญัติสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์และกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาอื่นที่เกี่ยวข้อง. Feu Academic Review.
- พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์ และปรีชา นุ่นสุข. (ม.ป.ป.). ศาสนาและความเชื่อต่าง ๆ ของชุมชนโบราณในภาคใต้. ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์โบราณคดีศรีวิชัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ.
- วัส ดิงสมิตร. (2543). บทบาทของทรัพย์สินทางปัญญากับการประกอบธุรกิจ. ดุลพาห, 47(2).
- สมชาย รัตนเชื้อสกุล. (ม.ป.ป.). โจรสลัดชีวภาพ (Bio-piracy): ที่มา ปัญหา และแนวทางสำหรับประเทศไทยตามกรอบความตกลงทริปส์. นิติศาสตร์.
- สารสนเทศนครศรีธรรมราช. (ม.ป.ป.). มั่งคุดคัต: ของดีหนึ่งเดียวของนครศรีธรรมราช. ศูนย์บรรณสารและสื่อการศึกษา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. สืบค้นเมื่อ 10 กุมภาพันธ์ 2568, จาก https://library.wu.ac.th/NST_localinfo/freshcut/mangsteen/
- Peraturan Menteri Hukum Dan Hak Asasi Manusia Republik Indonesia Nomor 13 TAHUN 2017. (2017). No.964.
- U.S. Department of the Interior. (n.d.). The Indian Arts and Crafts Act of 1990. Retrieved March 12, 2025, from <https://www.doi.gov/iacb/act>
- Yohanes Budi Sarwo. (n.d.). Perlindungan Hukum Pengetahuan Tradisional di Indonesia. Bacaan 7 Menit.